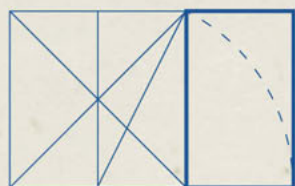

TOMASZ BUGAJ

Pamięć represji

Świadkowie Jehowy w Związku Radzieckim

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Tomasz Bugaj – doktor nauk humanistycznych w zakresie kulturoznawstwa, rusycysta, adiunkt w Instytucie Nauk o Kulturze Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prowadził badania terenowe w krajach byłego ZSRR. Podczas studiów doktoranckich w Uniwersytecie Opolskim zrealizował dwa granty badawcze: *Tragizm kulturowy, trauma, szok: sytuacja prześladowanych za wiarę w Związku Radzieckim* oraz *Ustne narracje wspomnieniowe represjonowanych za wiarę w Związku Radzieckim*. Rozprawa doktorska pt. *Kulturowe narracje Świadków Jehowy* została wyróżniona przez Radę Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Opolskiego w 2016 roku. Obszar zainteresowań naukowych obejmuje kategorię pamięci i obcości, propagandę ZSRR, prześladowania na tle religijnym oraz *oral history*.

PAMIĘĆ REPRESJI

[Kup książkę](#)

TOMASZ BUGAJ

PAMIĘĆ REPRESJI

ŚWIADKOWIE JEHOWY W ZWIĄZKU RADZIECKIM

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego ● Katowice 2021

[Kup książkę](#)

Recenzent
Marta Wójcicka

SPIS TREŚCI

Wstęp / 7

Rozdział 1

METODY BADANIA PAMIĘCI ZAWARTEJ W OPOWIEŚCIACH WSPOMNIENIOWYCH CZŁONKÓW
REPRESJONOWANEJ SPOŁECZNOŚCI RELIGIJNEJ / 13

Rozdział 2

CHARAKTERYSTYKA BADANEJ ZBIOROWOŚCI JAKO MNIEJSZOŚCI WYZNANIOWEJ / 37

2.1. Wierzenia i praktyki / 37

2.2. Historia rozwoju międzynarodowej działalności Świadków Jehowy / 47

Rozdział 3

W OBliczu ZNIEWOLENIA TOTALITARYZMEM.

OPUBLIKOWANE OPOWIEŚCI WSPOMNIENIOWE CZŁONKÓW WSPÓLNOTY —
REKONESANS / 63

Rozdział 4

OPOWIADANA PAMIĘĆ REPRESJI / 73

4.1. Aresztowanie, załadunek, deportacja / 74

4.2. Podróż w bydłym lub towarowym wagonie na Syberię / 80

4.3. Stacje rozładunkowe i dalsza podróż / 87

4.4. „Wykorzenie”, szok kulturowy / 88

4.5. Nowa codzienność zesłańców / 95

4.6. Zwolnienie spod spekomendantury i dalsze losy deportowanych / 100

4.7. Pamięć deportacji z 1951 roku — pamięć traumy / 105

4.8. Pamięć łagrów / 110

4.9. Przed aresztowaniem / 111

4.10. Proces / 115

4.11. Etapowanie / 119

4.12. Życie w łagrze / 120

4.13. Pamięć innych represji / 124

Rozdział 5

ROLA RELIGIJNOŚCI W PRZEŻYWANIU I PAMIĘTANIU REPRESJI / 137

5.1. Codzienna religijność / 147

5.2. Zwyczaje i obrzędy doroczne / 163

5.3. Zwyczaje i obrzędy rodzinne / 168

Rozdział 6

ROLA TRADYCJI KULTUROWEJ

W SYTUACJI DOŚWIADCZENIA KOMUNISTYCZNEGO TERRORU / 185

6.1. Tradycja folklorystyczna w pieśniach i wierszach zesłańców / 189

6.2. Opowiadanie przeszłości — uzgadnianie pamięci / 204

6.3. Zesłanie na Syberię jako „figura pamięci” / 212

Zakończenie / 215

Bibliografia / 223

Indeks osobowy / 245

Summary / 253

WSTĘP

Podjęmowana przeze mnie problematyka badawcza stawia w centrum uwagi rozpoznawalną wspólnotę religijną, której historia wiąże się ze społeczną stereotypizacją oraz stygmatyzacją. Świadkowie Jehowy stanowią grupę zwalczaną przez różne systemy totalitarne XX wieku. Jako dyskryminowana mniejszość, członkowie tego wyznania nie mogli dotychczas zaistnieć w różnych sferach publicznego dyskursu. Na zmianę ich sytuacji miały wpływ przełomowe wydarzenia polityczne z końca lat osiemdziesiątych i początku dziewięćdziesiątych związane z upadkiem systemu komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej. Doprowadziły one do tego, że ofiary represji rządów totalitarnych zaczęły mówić o swych bolesnych doświadczeniach. Demokratyzacja wielu dziedzin życia umożliwiła stopniowe pojawianie się w sferze publicznej opowieści członków wspomnianego wyznania prześladowanych z powodów religijnych. Stały się one dla mnie inspiracją do zebrania i zbadania narracji wspomnieniowych Świadków Jehowy represjonowanych przez władzę Związku Radzieckiego.

Zgodnie z danymi, jakie publikuje polski Główny Urząd Statystyczny, Świadkowie Jehowy są „trzecim pod względem liczby wiernych wyznaniem w Polsce” (GUS 2013: 147). Jeśli chodzi o narodowość, to struktura wyznawców odzwierciedla „ogólną strukturę społeczeństwa Polski” (Sobczyński 2000: 8). Z jednej strony, jak uważają niektórzy, Świadkowie Jehowy tworzą „polski wymiar nowej religijności”, stają się na trwałe „zakorzenieni w świadomości społecznej” (Danielewicz 1999: 15), są „jedynym związkiem wyznaniowym, którego członków zna osobiście większość Polaków” (Centrum Badania Opinii Społecznej 2012: 1), z drugiej zaś — „świadomość tego, kim są i w co wierzą Świadkowie Jehowy, wciąż prawie nie istnieje” (Gajek 2010: 153), co można wytłumaczyć między innymi niewielkim stanem ogólnej wiedzy Polaków na temat różnych wyznań.

Stosunek społeczeństwa do członków tego ruchu religijnego nacechowany jest wyraźnym dystansem („statystyczny Polak jest w dużym stopniu uprzedzony” (Anczyk, Grzymała-Moszczyńska 2014: 17–18)), co uwidacznia się w dyskursie publicznym, w którym informacje o Świadkach Jehowy są fragmentaryczne i często mało obiektywne. Taki stan rzeczy bywa różnie tłumaczony przez specjalistów. Zdaniem Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej, socjologa religii, społeczeństwo polskie nie jest tolerancyjne w stosunku do mniejszości religijnych: „Na ogół funkcjonują stereotypy, uogólniane sądy są powtarzane za mediami i w mediach. Obieg informacji jest zamknięty. Opinia publiczna żywi się tym, co media jej dostarczą, te zaś bazują na wiedzy potocznej. Dziennikarze rzadko docierają do samych zainteresowanych. Niesprawdzone informacje chętnie są powielane i dalej kolportowane [...]. Wyznawcy mniejszości są stygmatyzowani, postrzegani przez pryzmat wyznawanej religii, a nie osobistych walorów i życiowych osiągnięć” (Libiszowska-Żółtkowska 2003: 350–351). Zdaniem badaczki sama tylko odmienność religijna jest dziś wystarczającym powodem do wyraźnej niechęci oraz ostrej krytyki, znajdującej wyraz w używanym słownictwie, mającym silne nacechowanie wartościujące. Negatywny wizerunek utrwalony przez media, przekazujące informacje o wiernych w duchu „dyskursu sensacyjnego i demaskatorskiego” (Zimniak-Hałaćko 2003: 7), modeluje w określony sposób relacje międzyludzkie i sprawia, iż „liczne uprzedzenia i stereotypy” wciąż „mają wydatny wpływ na stygmatyzowanie tej grupy społecznej” (Gajek 2010: 153). Zaznaczający się dystans można wytłumaczyć również kontekstem społeczno-politycznym historii działalności Świadków Jehowy w Polsce. Zwalczał ich faszystowski oraz sowiecki system totalitarny. Również po zakończeniu drugiej wojny światowej marginalizacji wyznania sprzyjał komunistyczny aparat polityczny. Władza PRL-u postanowiła w 1950 roku zdelegalizować działalność wyznania. 2 lipca tegoż roku „wydano zakaz działalności w Polsce Stowarzyszenia Świadków Jehowy” (Michalak 2005: 55). Jak sądzą niektórzy badacze, była to „najbardziej represyjna akcja podjęta w owym okresie” (Urban 2004: 48), kosztowała życie ponad czterdziestu Świadków Jehowy, a około pięciu tysięcy wyznawców uwięziono (Urban 1994: 29). Legalizacja grupy religijnej nastąpiła dopiero w 1989 roku, gdy w Urzędzie do spraw Wyznań zarejestrowano ją pod nazwą: „Strażnica — Towarzystwo Biblijne i Traktatowe, Zarejestrowany Związek Wyznania Świadków Jehowy w Polsce”.

Napiętnowanie oraz negatywne postrzeganie badanej wspólnoty ma więc swoją tradycję w społeczeństwie polskim i nie jest czymś zupełnie nowym. Oczywiście, można obecnie zaobserwować pewne pozytywne zmiany. Kościół postuluje dialog i ekumenizm, twierdząc, iż „chrześcijaństwo [...] nie zamyka się w jednej przestrzeni kulturowej” (Składanowski 2012: 144). Nie wszystkie wyznania jednak, zdaniem antropologów analizujących sytuację nowych ruchów religijnych w Polsce, traktowane są jednakowo — zasada tolerancji nie obejmuje tych ruchów religijnych, które nie są chętne do współpracy, a praktyka pokazuje, iż grupy odcinające się od Kościoła bądź znacznie różniące się od niego doktryną „są krytykowane zdecydowanie i surowo” (Zimniak-Hałaćko 2003: 12).

Wciąż istnieje zapotrzebowanie na naukową refleksję dotyczącą omawianej wspólnoty. Ukazujące się opracowania poświęcone Świadkom Jehowy często nie są wolne od społecznego dystansu. Publikowane prace mają charakter przede wszystkim polemiczny, dyskutuje się w nich z doktrynami i ze sposobem interpretowania Pisma Świętego przez wspomniane wyznanie. Część prac przygotowywana jest w duchu demaskatorskim, a autorami są osoby reprezentujące organizacje antykultowe. Spora liczba publikacji napisana została z pozycji konfesyjnych lub oparta jest bardziej na treściach pozyskanych od osób, które odeszły bądź zostały wykluczone ze wspólnoty, a nie na analizie literatury biblijnej, ankietach, rozmowach czy obserwacji. Zgodnie ze spostrzeżeniem Krzysztofa Bilińskiego nawet niektórym pracom naukowym można zarzucić wyrwykowość czy fragmentaryczność, co sprawia, że niewiele mają one wspólnego z działalnością analizowanego przeze mnie wyznania (Biliński 1998: 3). Jak wykazały badania prowadzone przez Marię Libiszowską-Żółtkowską, środowisko akademickie, niestety, reaguje na nowe ruchy religijne w podobny sposób jak reszta społeczeństwa (Libiszowska-Żółtkowska 2000: 119–133). „Brak zaufania do osób innej wiary” oraz lęk przed nimi funkcjonują pośród niektórych ankietowanych nauczycieli, którzy wyrażają „refleksje wyraźnie dewaluujące osoby będące [...] Świadkami Jehowy” (Krysztofik-Gogol 2014: 259).

Przygotowując niniejszą pracę, wielokrotnie natrafiałem na teksty o charakterze naukowym, które zawierały rażące błędy merytoryczne świadczące o zaledwie pobieżnym, niedbałym zapoznaniu się z wyznaniem, co w konsekwencji prowadziło do stosowania uproszczeń. Może zamiast korzystać z gotowych schematów należałoby, podobnie jak czynią to dziś niektórzy antropolodzy, poświęcić więcej czasu i uwagi przedmiotowi badań

oraz zastosować nowe metody badawcze? Warto przy tym mieć na względzie fakt, że wyznanie to „cehuje niewielka skrytość i jest to skrytość nie treściowa, lecz rytualna” (Zimniak-Hałaćko 2003: 68). Niemniej uważam, że wszelkie naukowe próby podejmowane w celu pełniejszego zrozumienia lub przybliżenia społeczeństwu wyznania Świadków Jehowy zasługują na uwagę — choćby przez wzgląd na to, że nie są często podejmowane. Mimo że moim zdaniem pewne opracowania stanowczo wymagają uzupełnienia i korekty, postanowiłem wykorzystać ich fragmenty, które uważam za wartościowe.

Przedmiotem badań uczyniłem narracje Świadków Jehowy, którzy ze względu na swą religię doświadczyli różnych form represji ze strony totalitarnego systemu komunistycznego. W centrum mojego zainteresowania znaleźli się członkowie wspólnoty zamieszkujący wcześniej ziemie kresowe, a także żyjący na terenach kilku byłych republik ZSRR (obecnie: Ukraina, Białoruś, Mołdawia, Litwa, Łotwa i Estonia). Początki wyznania na tych terenach wiążą się z prześladowaniami. Ich punkt kulminacyjny nastąpił jednak w połowie XX wieku. W 1949 i 1951 roku doszło do dwóch masowych deportacji Świadków Jehowy z terenów przyłączonych do Związku Radzieckiego. Historycy nie znają dokładnej liczby deportowanych. W dokumentach dotyczących drugiej akcji wysiedlenia jest mowa o ośmiu tysiącach pięciuset siedemdziesięciu sześciu osobach (Одинцов 2002: 45). Niektórzy wspominają o kontyngencie więźniów specposielańców składającym się z dziewięciu tysięcy trzystu osiemdziesięciu dziewięciu Świadków Jehowy (Земсков 2005: 183). Wierni, zgodnie z postanowieniem podpisanym przez Józefa Stalina, zostali na stałe wysiedleni na Syberię, a ich majątek stał się własnością państwa. Deportacja nie była jedynym traumatycznym doświadczeniem. Członkowie tego wyznania odbywali kary pozbawienia wolności w więzieniach i łagrach. Do innych form represji stosowanych wobec nich zaliczyć można również: pobicia, szantażowanie, inwigilację, odbieranie dzieci do domów dziecka, sądy pokazowe oraz inne działania podejmowane z myślą o zlikwidowaniu tego wyznania na terenach ZSRR.

Celem moich badań jest ukazanie pamięci Świadków Jehowy represjonowanych przez system komunistyczny Związku Radzieckiego. Zamierzam zaprezentować pamięć wiernych tego wyznania z perspektywy członków wspólnoty. Postaram się uchwycić ich przekonania, wizję minionych czasów, przedstawić intersubiektywną mapę przeszłości, będącej udziałem poszczególnych osób, prze-

analizować obrazy pamięci funkcjonujące obecnie wśród wiernych, których narracje służą podtrzymaniu tożsamości kulturowej grupy. Interesuje mnie, jak deportacje i inne represje funkcjonują dziś w pamięci tej wspólnoty. Analiza opowieści wspomnieniowych jej członków pozwoli prześledzić treści obrazów przechowywanych w ich pamięci oraz rozpoznać sposoby przywoływania przeszłości. Przedmiotem mojego zainteresowania jest więc „kulturowe kreowanie wyobrażeń na temat przeszłości” (Hajduk-Nijakowska 2014: 527). Sam proces tworzenia narracji tożsamościowych oraz mechanizm powstawania opowieści wspomnieniowej, choć przeze mnie dostrzegane, nie zostały umieszczone w centrum uwagi na rzecz rekonstrukcji przeszłości oraz prezentacji „zawartości” pamięci, a także zaznaczenia roli tradycji kulturowej w oswojeniu doświadczenia. Jak bowiem uważa Janina Hajduk-Nijakowska (2005: 29, 31), tradycja kulturowa „pomaga odnaleźć odpowiedź na pytanie: »dlaczego«? coś się zdarzyło”, oraz „podpowiada jednocześnie sposoby zachowań, swoiste modele reakcyjne”, a także „folklorystyczne formuły słowne i obrazowe”, co jest niezbędne w opanowaniu traumatycznego przeżycia.

Moim zamiarem jest także przyjrzenie się wpływowi systemu religijnego — tworzącego jeden z elementów kontekstu kulturowego — na postawę i przekonania, dokonywane wybory oraz postępowanie wiernych poddawanych represjom. Twierdzę, iż przede wszystkim czynnik religijny, determinując różne dziedziny życia Świadków Jehowy, spowodował, że zdołali przetrwać bolesne doświadczenia, poradzić sobie z traumą oraz zachować tożsamość jako jednostki i zbiorowość. Twierdzę również, że normy kulturowe panujące wśród członków tej wspólnoty nie ulegały znaczącej modyfikacji (dewaluacji) w warunkach ekstremalnych, utrudniających egzystencję czy zagrażających życiu — czyli wówczas, gdy byli deportowani na Syberię lub więzieni w łagrach. Anna Pawełczyńska, pisząc o Świadkach Jehowy prześladowanych w nazistowskich obozach zagłady, stwierdziła, iż „była to grupa więźniów [...], która wygrała swą walkę z hitleryzmem” (Pawełczyńska 2004: 111). Zdaniem niektórych historyków na uwagę zasługuje również ich sytuacja w czasach PRL-u, kiedy to „Świadkowie Jehowy byli swego rodzaju fenomenem oporu społecznego” (Urban, Polak 2004: 10). Zakładam, iż w podobny sposób będzie można opisać postawę wiernych tego wyznania represjonowanych przez sowiecki system totalitarny.

Analizując ustne opowieści wspomnieniowe, postaram się zwrócić uwagę na treści związane z normami i nakazami religij-

nymi, formami kultywowania kulturowych wzorców zachowań, ze sposobami przywiązania do wiary oraz z przekazywaniem tradycji kolejnym pokoleniom w okresie prześladowań ze strony totalitarnego reżimu. Za czynnik mający istotny wpływ na przetrwanie deportacji, łagrów i innych form represji chcę przyjąć — poza tradycyjnymi zachowaniami kulturowymi i obowiązującym w wyznaniu systemem wierzeń — również silne poczucie wspólnotowości, które ma siłę integrowania grupy.

Chcąc zbadać kulturowe narracje prześladowanych Świadków Jehowy, należy wcześniej zwrócić uwagę na specyfikę tego wyznania — historię działalności, podstawowe wierzenia oraz kontekst społeczny. Rozpocznę od przedstawienia przedmiotu i metod badania, które stosowałem. Po omówieniu kwestii związanych z pozyskiwaniem narracji wspomnieniowych przejdę do prześledzenia historii i specyfiki działalności Świadków Jehowy, skupiając się na kwestiach szczególnie przydatnych w obranym przeze mnie temacie. Następnie zwrócę uwagę na to, jak deportacja oraz inne formy represji tkwią w pamięci narratorów. W jaki sposób doświadczali szoku kulturowego? Przeanalizuję obrazy przeszłości, które najczęściej bywają aktywizowane. Spróbuję ustalić, w jaki sposób wierni radzą sobie z traumą bolesnych doświadczeń z przeszłości, jak ją „przepracowują” i jak pomaga im w tym tradycja kulturowa. Zbadam także, jakie miejsce w swej strategii życiowej narratorzy przypisują religii. Jakie funkcje pełniła w ich życiu religijność, jak ją manifestowali? Jak wspominają czasy delegalizacji Świadków Jehowy, w jaki sposób próbowali wtedy kultywować zwyczaje religijne w kręgu rodziny i osób najbliższych oraz jak przekazywali innym swe wierzenia? W jaki sposób przebiega w ich wypadku proces nadawania znaczeń („usensowienie”) własnej przeszłości? W pracy swej postaram się uchwycić i opisać nie tylko represje, jakich doznawali, ale głównie ich subiektywną percepcję owych zdarzeń — realiów deportacji, łagrów i społecznej dyskryminacji. Spróbuję przyjrzeć się pojawiającym się w narracjach bohaterom, ich postawom, wartościom, podejmowanym wyborom, relacjom rodzinnym, stosunkowi do społeczeństwa oraz poruszonym przez opowiadających zagadnieniom.

INDEKS OSOBOWY

UCZESTNICY WYWIADÓW

- Aleksandr G. 13, 79, 189
Aleksandr U. 14
Aleksiej T. 13, 78, 86, 91, 97, 99,
104, 162, 166, 173
Aleksiej Z. 13, 83
Ałła R. 14, 115, 125
Anatolij D. 14, 114, 150, 153, 158,
165
Anna D. 14
Anna W. 14, 82, 91, 96, 108, 132–
134, 143, 148, 161, 177, 182, 210
Daria Z. 14
Dmitrij G. 13
Dmitrij H. 95–97
Dmitrij L. 14, 109, 120–122, 163,
172
Ella T. 13, 66, 113, 120, 122, 155,
172
Gala G. 14, 121, 154, 156
Gala L. 14, 128, 144, 150, 160, 161
Gala S. 14,
Grigorij M. 14, 103, 112, 113, 132,
154, 157, 162, 165, 171
Iwan G. 13
Jarosław F. 14
Jefriem G. 14, 121, 155, 163, 188
Jekaterina F. 14
Jekaterina H. 14
Jekaterina J. 14, 104, 161, 174, 175,
177, 178
Jevgienia Z. 14, 115
Josif N. 13
Józefa S. 13, 86, 161
Juris Z. 13, 93, 129, 131, 161, 208
Kławdia D. 13, 146
Kristina Z. 13, 77, 82, 84, 93, 98,
121, 131, 208
Lembit T. 13, 119–121, 145, 161,
171
Lena B. 13, 81, 82, 154
Lena M. 14, 148, 161
Leonila Z. 13, 97, 150, 193, 194
Lidia O. 13, 79, 80, 84, 91, 106,
114, 120, 121, 123, 154, 159,
175, 179, 187, 195–197, 199,
200, 202, 203
Ludmila W. 14
Marija K. 14
Marija P. 14
Marija W. 14, 78
Marija Z. 14
Michaił O. 14, 87, 92
Natalia K. 13, 187
Nikołaj B. 25, 81, 90, 96
Nikołaj G. 14
Nikołaj F. 13
Nikołaj J. 13, 14, 77, 81, 83, 102,
110, 118, 150, 153, 159, 162,
166, 174, 176, 177, 180
Nikołaj K. 14
Nina F. 13, 94, 110, 115
Nina S. 14
Olga S. 14
Piotr S. 14
Raja B. 14, 115
Roman D. 14, 146
Rozalia K. 14
Semion K. 14, 115

- Sergiej M. 13, 66, 161
 Silver S. 13, 66
 Stepan W. 14
 Sofia W. 14
 Sonia L. 14
 Walentyna G. 14, 95, 103, 148,
 151, 154, 188
 Wasyl H. 14
 Wasylj Z. 14
 Wiena G. 13
 Wiera G. 13, 86, 150
 Wiera T. 13, 97, 144, 149, 150
 Wiktor P. 14, 115–117, 126, 127,
 160, 167, 188
 Władimir L. 14
 Zinajda J. 13, 158, 162, 165, 171

INDEKS PRZEDMIOTOWY

- Abakumow Wiktor 209
 Abraham 55
 Abramowicz Maciej 237
 Adamczyk-Garbowska Monika 236
 Adamowski Janusz 225
 Adorno Theodor 190, 223
 Alberich Emilio 182, 223
 Allport Gordon Willard 182, 223
 Anczyk Adam 8, 223
 Assmann Jan 212, 213, 219, 223
 Atkinson Paul 15, 24, 228
 Babbie Earl 19, 223
 Balcerzan Edward 64, 223
 Banks Marcus 33, 223
 Barbagallo Corrado 42, 226
 Barnes Ernest 42, 223
 Bartkowicz Anna 223
 Bartmiński Jerzy 234
 Bartoszewicz Hanna 224
 Bartuś Alicja 238
 Batnia Anna 36, 239
 Benedict Ruth 43, 223
 Benedyktowicz Danuta 196, 223
 Benedyktowicz Zbigniew 196, 223
 Benisz Henryk 147, 223
 Bereza Aleksander 224
 Bergman Karl-Erik 36, 239
 Besier Gerhard 232, 234
 Betkiewicz Witold 223
 Biały Beata 227, 236
 Biliński Krzysztof 9, 36, 54, 63,
 223
 Bloomfield Leonard 223
 Boćkowski Daniel 99, 224
 Bogatyriew Piotr 204, 205, 224
 Bojarska Katarzyna 228
 Bokszański Zbigniew 233
 Boral-Wojdalska Elżbieta 149, 224
 Borecka Irena 149, 224
 Borowik Irena 37, 46, 144, 224
 Boski Paweł 228
 Brązkiewicz Bartłomiej 133, 224
 Brocki Marcin 209, 211, 224
 Brown Robert 89
 Bruner Jerome 189, 224
 Brzezińska Anna Weronika 88,
 224
 Buda Joanna 133, 224
 Bugaj Tomasz 3, 224, 255, 258
 Bukowska-Florenska Irena 224,
 235
 Burke James 50, 224
 Burszta Wojciech 169, 191, 224,
 225
 Bylina Stanisław 190, 225
 Bzowi Lidija 36, 239
 Cadoux Cecil John 42, 225
 Chlebda Wojciech 21, 225

- Chlewiński Zdzisław 138, 225
 Chojnacka Grażyna 38, 39, 225
 Chomczyński Piotr 24, 225
 Chrystus Jezus 37, 38, 40–44, 55,
 56, 58, 69, 78, 107, 154, 164–
 167, 170, 176, 203, 227, 240
 Chrzczonowicz Agnieszka 186, 225
 Cierpka Anna 226
 Ciesielski Remigiusz 149, 151, 225
 Ciesielski Stanisław 77, 85, 225,
 234
 Cieślukowska Dominika 230
 Cojocarú Valentina 36, 239
 Corbin Juliet 106, 225
 Cordon Alexandra 36, 239
 Crosland Alan 54
 Cybulski Marian 36, 239
 Czachur Waldemar 21, 225
 Czapliński Przemysław 232, 235,
 237
 Czyżewski Marek 233
- Dahlig Piotr 203, 217, 225
 Danielewicz Zbigniew 7, 52, 225
 Dasewicz Mychajło 36, 239
 Daszkiewicz Jarosław 68
 Dawydiuk Ołeksij 36, 239
 Dąbkowska Małgorzata 90, 106,
 128, 226
 Delaperrière Maria 64, 226
 Denzin Norman 24, 226
 Doktor Tadeusz 37, 46, 47, 144,
 224
 Domańska Ewa 228
 Drapała Iwona 186, 187, 226
 Dryll Elżbieta 73, 226,
 Dubisz Stanisław 20, 226
 Dziekan Jacek 236
 Dziekan Małgorzata 236
 Dziuban Agata 230
- Eliade Mircea 15, 168, 196, 226
 Eller Meredith F. 42, 226
 Engelking Anna 25, 226
 Erll Astrid 73, 226
 Eustachewicz Maria 191, 226
- Febvre Lucien 50, 51, 53, 226
 Feduń Maria 36, 239
 Ferdek Bogdan 45, 51, 170, 226
 Ferrero Guglielmo 42, 226
 Figes Orlando 32, 226
 Filipkowski Piotr 28, 226, 227
 Fossion Andre 182, 227
 Frei Robert 23, 227
- Gajek Katarzyna 7, 8, 227
 Garnowska Walentyna 36, 239
 Garbe Detlef 63,
 Gennep Arnold van 140, 169, 227,
 236
 Gheorghita Mihailina 36, 240
 Gibbon Edward 42, 227
 Giewlia Andriej 36, 240
 Glaser Barney 106, 227
 Gnılka Joachim 44, 227
 Goban-Klas Tomasz 49, 227
 Godlewski Grzegorz 224, 226, 230,
 231, 233
 Golachowska Ewa 228
 Golko Oleg 35, 66, 67, 85, 98, 99,
 109, 148–150, 152, 190, 197–
 200, 207, 209, 227,
 Goodman Leo A. 19, 227
 Grajewski Wincenty 231
 Grigorjewa Wenera 240
 Grogul Ananii 36, 240
 Grucza Sambor 235
 Grzymała-Kazłowska Aleksandra
 227
 Grzymała-Moszczyńska Halina
 8, 223
 Gurjanow Aleksander 99, 227
 Gusiew Wiktor 192, 227
 Gutenberg Johannes 49, 50
- Hajduk-Nijkowska Janina 11, 69,
 185–187, 191, 216, 227–229
 Halbwachs Maurice 212, 228
 Hammersley Martyn 15, 24, 228
 Hatzweld Robert 55, 240
 Hawrysz Liliana 89, 228
 Heckel Albert 42, 228

- Henderson John 89, 228
 Herman Stefan 190, 228
 Hietala Fanny 36, 240
 Hiob 36, 81, 149, 223
 Hirsch Marianne 125, 228
 Hryciuk Grzegorz 77, 225
- Innacconne Laurence 47
- Jackowska Ewa 100
 Jakobson Roman 204, 205, 224
 Jakubowicz Karol 231
 Jarosz Nadieżda 36, 240
 Jarymowicz Maria 181, 228
 Jasiewicz Krzysztof 227
 Jasińska-Wojtkowska Maria 234
 Jaskulska Sylwia 170, 228
 Jaworski Marian 151, 228
 Jaworski Romuald 182, 229
 Jedlicki Jerzy 64, 229
 Jeżewski Władysław 226
 Jurkewicz Roman 240
 Justyn Męczennik 42, 229
- Kadłubiec Daniel 210, 229
 Kajfosz Jan 205, 229
 Kalibaba Nikołaj 36, 240
 Kalin Fiodor 36, 240
 Kalin Wasilij 36, 210, 240
 Kalwin Jan 49, 229, 234
 Kałwa Dobrochna 31, 229
 Kamińska Kamila 227
 Kamiński Andrzej 63, 229
 Kaprański Sławomir 205, 229
 Kaptół Jurij 36, 240
 Kaźmierska Kaja 27, 229
 Kierszys Zofia 223, 227
 Klingemann Justyna Iwona 20, 229
 Kłoskowska Antonina 185, 229
 Kofta Mirosław 234
 Kojdera Andrzej 235
 Kolberg Oskar 225, 235
 Konecki Krzysztof Tomasz 33, 229
 Konieczna Ewelina 149, 229
 Kose Adolf 36, 240
 Kość Katarzyna 100, 142, 143, 230
- Kowalska Ewa 142, 229
 Kownacka Ewa 88, 94, 229
 Kożemba Stepan 36, 240
 Krell Robert 125, 230
 Kriwokulski Piotr 36, 240
 Król Marcin 228
 Królikowska Anna 138, 182, 218, 230
 Krysztofik-Gogol Elżbieta 9, 230
 Krugłow Siergiej 82
 Krzemieniowa Krystyna 223
 Kuczyński Antoni 227, 229
 Kudela-Świątek Wiktoria 23, 25, 85, 230
 Kudela Wiktoria 84, 230
 Kukuszkina Regina 36, 240
 Kula Marcin 32, 33, 230
 Kulik John 89
 Kuraś Stanisław 48, 53, 54, 56, 230
 Kurcz Ida 20, 230
 Kushnir Paul 56, 240
 Kwiatkowska Anna 138, 218, 230
 Kvale Steinar 22, 230
- Labocha Janina 23, 71, 230
 Leek Helmi 36, 241
 Leeuw Gerardus van der 147, 196, 230
 Leivers Arija 36, 241
 Levinson Paul 60, 230
 Liberska Aleksandra 34, 230
 Libiszowska-Żółtkowska Maria 8, 9, 40, 42, 47, 50, 52, 230
 Lisiecki Arkadiusz 229
 Litwornia Andrzej 200, 201, 231
 Lis-Turlejska Maja 89, 90, 186, 187, 226, 231
 Liwyj Dmitrij 36, 241
 Lubas-Bartoszyńska Regina 210, 231
- Łebkowska Anna 85, 231
 Łewczuk Wołodymyr 36, 241
 Łuźniak Magdalena 88, 237
 Łysiak Wojciech 190, 199, 203, 231
 Łytwak Iwan 36, 241

- Maisonneuve Jean 24, 25, 231
 Majewski Paweł 229, 232
 Majta Mariusz 56, 231
 Malewska-Peyre Hanna 228
 Malinowski Bronisław 15, 151, 231
 Mannix Daniel P. 42, 231
 Marchwiński Adam 235
 Martin Henri Jean 50–53, 226, 231
 Maruszewski Tomasz 27, 89, 231
 Marx Elisabeth 88, 89, 94, 231
 Matelska Aleksandra 32, 63, 231
 Materski Wojciech 225
 Mayenowa Maria Renata 224
 McLuhan Marshall 50, 231
 Mencwel Andrzej 224, 226, 230, 231, 233, 237
 Michalak Ryszard 8, 231
 Mielczarek-Żejmo Anna 105, 231
 Mielnik Anatolij 36, 241
 Mikitkov Ivan 36, 241,
 Miszewski Kamil 24, 231
 Mitosek Zofia 33, 231,
 Mockute Ona 36, 241
 Modzelewski Wojciech 41–43, 51, 232
 Molicka Maria 149, 239
 Morawska Iwona 33, 232
 Motyka Marek 216, 232
 Motyl Karol 24, 232
 Mroczek Maria 231
 Myrdzik Barbara 33, 232
 Mysłek Wiesław 63, 232

 Napiórkowski Marcin 232
 Nawrocki Tomasz 228
 Nawrocki Witold 234
 Nawrot Janusz 201, 23, 232
 Nermur Andrzej 235
 Niedzielko Romuald 234
 Niepoczatow Aleksiej 36, 241
 Niesporek Andrzej 228
 Nikołajewski Władimir 36, 241
 Nisbet Laurel 43
 Nowicka Ewa 143, 232

 Oberg Kalvero 88, 94, 232
 Obrębski Józef 179, 232

 Ochitin Nikita 234
 Ogonowska Agnieszka 85, 232
 Okuniewska Hanna 90, 231
 Olick Jeffrey 73, 232
 Olczak Elżbieta 229
 Ong Walter Jackson 70, 232
 Ordowski Jürgen 63, 232
 Owczarek Bogdan 231

 Paczkowski Andrzej 225
 Pandachuk Ernest 59, 241
 Parcej Piotr 36, 241
 Pastuszka Józef 137, 232
 Paszkowska-Rogacz Anna 229
 Pawełczyńska Anna 11, 232
 Piasek Wojciech 28, 232
 Pietrzyk Anna 150, 233
 Piezga Janusz 44, 48, 170, 233
 Piłat Anna 25, 233
 Piotrowski Andrzej 233
 Piwowarski Władysław 170, 233
 Platon Efrem 36, 241
 Płużyczka Monika 235
 Polak Barbara 11, 236
 Popowicz Marija 36, 241
 Popowicz Wiktor 36, 241
 Prężyna Władysław 140, 233
 Prokopiuk Jerzy 223, 230
 Przybylska Monika 89, 206, 237
 Pyłypiw Maria 36, 242

 Radziłowicz Marcin 55, 233
 Rawluk Serhij 36, 242
 Rawluk Tamara 36, 242
 Reile Karin 36, 242
 Reitupe Indra 36, 242
 Ridgwell Edwin 36, 242
 Riemann Gerhard 88, 106, 107, 216, 233
 Riesman David 49, 233
 Rodak Paweł 64, 233
 Roginski Arsenij 234
 Rokuszewska-Pawełek Alicja 27, 69, 106, 233
 Rurak Paweł 36, 67–69, 122, 154, 242

- Russel Charles Taze 48, 52, 53, 55, 56
 Rybak Jewgienia 36, 242
 Rzepkowska Aleksandra 210, 233
- Sałamatowa Olga 17, 233
 Saryusz-Wolska Magdalena 233, 236
 Sawickij Michaił 36, 242
 Schaeffler Richard 228
 Scheider Jan 63, 232
 Schütze Fritz 27, 88, 106, 107, 216, 233
 Sevastian Lidia 36, 242
 Sędek Grzegorz 106, 234
 Sienkiewicz Piotr 49, 227
 Sierocka Beata 227
 Sigaczow Siergiej 120, 234
 Sigman James 42
 Silliksaar Silver 35, 65, 66, 68, 127, 211, 234
 Simonides Dorota 85, 204, 216, 229, 234
 Siwulski Paweł 36, 242
 Składanowski Marcin 9, 234
 Skripczuk Konstantin 36, 242
 Slupina Wolfram 63, 234
 Sławiński Janusz 229
 Smaga Józef 133, 234
 Smirnow Michaił 120, 234
 Smolarz Sebastian 49, 234
 Smolińska Teresa 70, 179, 229, 234
 Sobczyk Urszula 18, 234
 Socha Paweł 138, 182, 234
 Srebrakowski Aleksander 77, 100, 225, 234
 Stachowski Zbigniew 230
 Stalin Józef 10, 64, 66, 74, 75, 100, 209, 213, 226
 Staszczak Zofia 89, 234
 Staszczyszyn Lidija 36, 243
 Staszewski Michał 63
 Stefanowska Zofia 229
 Stempel Wolf-Dieter 70, 235
 Stojak Czesław 227
 Straczuk Justyna 178, 181, 235
- Strauss Anselm 106, 225, 227
 Sulima Magdalena 197, 235
 Sulima Roch 180, 182, 191, 192, 195, 196, 224, 226, 230, 231, 233, 235
 Szacka Barbara 69, 205, 215, 235
 Szacki Jerzy 24, 235, 237
 Szczepański Marek S. 228
 Szkapow Dmitrij 120, 234
 Szostkiewicz Adam 235
 Sztompka Piotr 16, 105, 235
 Szumił Szymon 90, 231
 Szustrowa Teresa 234
- Świątkiewicz Wojciech 163, 164, 235
 Święch Jerzy 199, 252
- Tabakowska Elżbieta 64, 235
 Teperek Agata 226
 Tillich Paul 182, 235
 Toeplitz Jerzy 54, 235
 Tokarczyk Andrzej 63, 235
 Tokarska-Bakir Joanna 15, 16, 25, 169, 170, 235, 236
 Tokarski Stanisław 226
 Toom Ella 36, 243
 Toom Lembit 36, 243
 Tomanek Paweł 223
 Trojanowicz Alicja 236
 Trzynaśdowski Jan 231
 Turner Viktor 236
 Tych Feliks 236
- Uchan Jacek 168, 236
 Unifarski Stanisław 48, 236
 Urban Kazimierz 8, 11, 63, 64, 236
 Ursoi Ion 36, 243
 Ursoi Mihai 36, 243
 Ursu Aleksandr 36, 243
 UrsuVasile 36, 243
- Walesa Czesław 140, 236
 Walewander Edward 183, 218, 236
 Waliński Michał 234
 Wayda Fryderyka 224

- Welcz Henryk 191, 236
Welzer Harald 206, 236
Wierusz-Kowalski Jan 226
Wilejska Tatiana 36, 243
Witkowski Stanisław 88, 237
Własiuk Peter 36, 244
Włodarek Jan 233
Wojtych Ewa 228
Wosińska Małgorzata 88, 224
Wowczuk Sofija 36, 244
Wójcicka Marta 4, 21, 225, 237
Wyka Anna 24, 237
Wyrwas Katarzyna 192, 193, 237
Wysieńska Kinga 233
- Zagajewski Adam 226
Zaleski Marek 212, 237
Zapalec Anna 120, 237
Zdankiewicz-Ścigała Elżbieta 89, 206, 237
Zielichowski Tadeusz 227
Zielińska Anna 228
Ziemianin Jerzy 51
Zimniak-Hałajko Marta 8–10, 237
Znaniński Florian 15, 24, 217, 237
Ziółkowski Marek 233
Zumthor Paul 70, 237
Zychowicz Juliusz 227
Żytow Iwan 95
- Арзамазов Василий 112, 237
Архипова Александра 191, 237
- Бережко Константин 35, 75, 237
Богданов Константин 191, 237
- Варью Пеэп 239
- Голько Олег 35, 67, 76, 95, 99, 158, 206, 238
Гордиенко Николай 35, 238
- Земсков Виктор 10, 77, 100, 101, 238
- Иваненко Сергей 35, 102, 145, 161, 238
Ильевич Леонид 101, 238
- Камышев Виталий 75, 238
- Масенко Лариса 22, 238
Мокрицкий Сергей 35, 69, 107, 121, 122, 141, 142, 148, 154, 164, 167, 238
- Неклюдов Сергей 191, 237
- Одинцов Михаил 10, 16, 19, 74, 75, 76, 79, 80, 82, 83, 95, 161, 238
- Пармасто Эраст 239
Парсаданова Валентина 85, 238
Потапов Виктор 112, 238
- Рурак Павел 35, 68, 69, 120–123, 148, 154, 238
- Селиванов Федор 192, 238
Ставицька Леся 22, 238
- Тараненко Олександр 22, 238
Тарвел Энн 239
Тонков Вячеслав 192, 239
Труб Володимир 238
- Федосова Ирина 239
- Чистов Кирилл 191, 239
- Энусте Юло 65, 239
- Яроцкий Петр 112, 239

THE MEMORY OF REPRESSION JEHOVAH'S WITNESSES IN THE SOVIET UNION

SUMMARY

The area of research undertaken in this monography focuses on a recognisable religious community whose history is connected with social stereotyping and stigmatisation. Jehovah's Witnesses constitute a group which was militated by various totalitarian systems in the 20th century. The purpose of this study was to present memory of Jehovah's Witnesses who were persecuted by the communist system of the Soviet Union, to present flashbacks cultivated contemporarily by believers and to trace the mechanisms of how those memories were created. The first parts of the study include the of this religion, its image formed by the soviet propaganda and the believers' published memories concerning Nazi and communist persecutions.

The memory of totalitarian repressions existing in oral accounts is the pivotal point of this dissertation. The accounts about the past refer to situations like the deportation to Siberia in 1951, everyday life there, religious conspiratorial activity, living in a Soviet concentration camp and other forms of repression like beating, blackmailing, taking away children and placing them in children's homes, show trials and others. The analysis of the recollection stories indicates that cultural tradition helped the believers to cope with traumatic experiences through verbalising feelings and emotions. Processes of dealing with a cultural shock, "up-rooting" or "accustoming" to a new reality were also investigated. The study does not only capture and describe the repressions which members of the community were subjected to but it also concentrates on their subjective perception of those experiences such as the realities of deportation, life in a Soviet concentration camp and social discrimination. There was conducted a review

of attitudes, values, decisions and human relations all presented in the narrations.

A religious system played a significant role in enduring the repressions and keeping the identity by individuals as well as by the whole group. As it was concluded from studied narrations cultural rules observed within the community did not undergo any devaluations or any considerable modifications in life-threatening conditions or under persecution. Even in extreme situations the believers zealously continued following their spiritual life's practices which included: reading and proclaiming God's Word, conducting meetings in conspiracy, observing the Memorial of Christ's death or conducting the baptism of new members of the community. Thanks to the influence of the value system cultivated within the community the believers showed resistance to totalitarian enslavement, which manifested itself in their convictions, way of thinking, attitudes and decisions. A strong sense of community was a very important factor in the group's survival since it integrated them although they came from different nations and ethnic groups.

The analysis of recollection stories told by persecuted Jehovah's Witnesses proves that the studied community has a peculiar model of cultural life, distinctly different from its forms in a totalitarian society. The above mentioned model includes the following elements: conspiratorial or official artistic meetings (choir singing, declamation of poems), observance of religious festivals, arranging weddings with performance elements (costumes, decorations), oral accounts about believers' experiences and others.

Keywords: collective memory, concentration camps, cultural narratives, culture shock, deportations, folk tradition, Jehovah's Witnesses, neutrality, oral history, oral story memoir, persecution, religious customs, resistance, stereotyping, stigmatization, Stalinism, propaganda, repression, Siberia, Soviet Union, totalitarianism, trajectory, trauma.

(transl. Michał Pająk)

Redaktor
Małgorzata Poglódek

Projekt okładki
Łukasz Kliś

Opracowanie graficzne i łamanie
Zdzisław Lampo

Korekta
Joanna Zwierzyńska

Redaktor inicjujący
Paulina Janota

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2022:
Copyright © 2021 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.01.2023 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7523-4037>
Bugaj, Tomasz
Pamięć represji : Świadkowie Jehowy w Związku
Radzieckim / Tomasz Bugaj. - Katowice :
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021

<https://doi.org/10.31261/PN.4089>
ISBN 978-83-226-4047-0
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-4048-7
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail:wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:
Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Arkuszy drukarskich: 17,0. Arkuszy wydawniczych: 17,5.
Publikację wydrukowano na papierze Alto Creme 100 g. PN 4089.
Cena 39,90 zł (w tym VAT)

[Kup książkę](#)

„Monografia ukazująca narracyjne aspekty pamięci Świadków Jehowy w istotny sposób uzupełnia badania pamięćoznawcze, pokazując, w jaki sposób kultura i religia wpływają na obrazy traumatycznych wydarzeń z przeszłości. Autor – analizując narracje badanych – zwraca uwagę na mechanizmy wartościowania (m. in. oprawców) oraz oswojania traumy z przeszłości, a mechanizmy te wynikają – jak pokazuje lektura książki – z wyznania i wartości w nim przekazywanych.

Monografia jest więc opracowaniem ciekawym, cennym i potrzebnym. Jest to praca erudycyjna, Autor sięga nie tylko do prac kulturoznawców, ale także socjologów, w tym także socjologów religii, co uważam za zasadne i potrzebne. Oparta jest na dużym, reprezentatywnym, i co należy docenić, samodzielnie zebranych materiale, który obejmuje narracje członków badanej wspólnoty zamieszkujących wcześniej ziemie kresowe, a także żyjących na terenach kilku byłych republik ZSRR”.

*z recenzji wydawniczej
dr hab. Marty Wójcickiej, prof. UMCS*

Cena 39,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4048-7

9

788322 640487

Więcej o książce

Kup książkę